

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՒՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ԻՆՆԵՒՆԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ ՈՒՐԲԱԹ 28 ՀՈՅԵՄԲԵՐԻ 1858

ԹԻՒ 585

ԶՄԻՒՌՆԻԱ • 28 ՀՈՅԵՄԲԵՐԻ

Եթէ լորտ Տերպիլին, Լոնտոնի քաղաքացի տնտեսական հասարակութիւնն բարեպաշտե՛հ առթիւ, հրապարակաւ զրուցած խօսքին նայելու ըլլամք, աշխարհիս այժմեան խաղաղութիւնը երկար ժամանակ պիտի դիմանայ, և Լոնտոնի ու Վաղղիոյ կառավարութեանց մէջ, երբեք հիմակուան պէս համաձայնութիւնը և Լոնտոնի բարեկարգութիւնը ու հաշտութիւնը հաստատուն պահելու մեծ բաղձանք մը եղած չէ։

Յիշեալ շքեղ և մեծահանդէս հացկերութիւն առթիւ, ուր կոչնականաց թիւը հազար հոգիէն աւելի էր, Վաղղիոյ գեղական Սալաքոֆի դուքսն ալ մեծ ապահովութիւններ տուաւ ի մասին խաղաղասիրական որոշմանց Լաբուրէն կայսեր։

Լոնտոնի պաշտօնական յայտարարութիւնները թէպէտեւ երաշխաւորութիւն մի են աշխարհիս խաղաղութեան անփնաս մնալուն, այսու ալ մենայնիւ աւելի զօրաւոր Երաշխաւորութիւնը մէք կրգտեմք ի փոխադարձ օգուտն Լոնտոնի տէրութեանց, և այս փոխադարձ օգուտն է որ, ըստ մեր կարծեաց, հաստատուն պիտի պահէ անգղիական և գաղղիական գաշնակցութիւնը և աշխարհիս խաղաղութիւնը։

Բոտ առաջարկութեան Ղեկավարի և գաղթականութեանց պաշտօնեայ Լաբուրէն իշխանին, Վաղղիացւոյ վեհափառ կայսրը յատուկ հրաւանագրով մը վճռեց որ Ղեկավարի նահանգական ժողովոց անդամ և մասնակից ըլլան նաև տեղացի հրեաները։

Խիստ օգտակար և հարկաւոր է, կըսէ Լաբուրէն իշխանը՝ կայսեր մատուցած իւր տեղեկագրոյն մէջ, յայտնել ձեր կառավարութեան մէկ գործովը թէ կրօնից հաւատարմութիւնը բոլորովն կատարեալէ մեր օրինաց առջեւ։

Լաբուրէն կայսեր այս ընթացքը, կըսէ Դոնալդ Տեյլը, կապացուցանէ որ եթէ Վաղղիոյ կառավարութիւնը մէկ կողմանէ ինքզինքը պարտաւոր կը համարի անտարբեր հանդիսատես մնալ,

ըստ Լոնտոնի մէջ պատահած անցքերուն, միւս կողմանէ իրաւամբ արժան կը համարի գոնէ ցուցնելու թէ նոյն չարեացը մասնակից չէ։

Լոնտոնի լրագրութիւնները մօտեւս կարեւոր նամակներ հրատարակեցին, զորս սըր Ղոնհ Նոնիկ Յոնիական կղզեաց կուսակալ լորտը գրած է Լոնտոնի կառավարութեանը։ Լոնտոնիները՝ զանազան պատճառներ յառաջ բերելով, կը յորդորեն Լոնտոնի կառավարութեանը որ բաւարարութիւն ընելով Յոնիաստանի տէրութեան հետ, անոր յանձնէ Յոնիական եօթը կղզիները բաց ի Վորթօնէն, որ Լեքիական ծովուն բերանը զինուորական կարեւոր դիրք մը ունենալուն համար, յիշեալ կուսակալ լորտը արժան կը համարի որ Լոնտոնի ոչ թէ իւր պաշտպանութեանը ներքէ պահէ զայն, այլ կատարելապէս տէր ըլլայ անոր, ինչպէս Սալաքոֆին և Նիպարալարին կրտսերն է։

Լոնտոնի հրատարակութիւնները, որոնք կերելի թէ առանց գիտութեան Լոնտոնի կառավարութեան եղած են, մեծ աղիւցցութիւն պատճառեցին անգղիացի հասարակութեան վրայ։ Լոնտոնի արտաքին գործոց պաշտօնեան հարկ համարեցաւ պաշտօնական կերպիւ շրջաբերական նամակ մը ուղղել օտար տէրութեանց քովեղող անգղիացի գեղականաց, որոց կրճանուցանէ յիշեալ նամակաւ, թէ Սալաքոֆին իրաւունքով կառավարութիւնը բնական ջնջուող Յոնիական կղզեաց լորտ կուսակալին կարծիքը և առաջարկութիւնները, և հաստատուն պիտի պահէ իւր վաղեմի պաշտպանութիւնը Յոնիական կղզեաց վրայ, առանց միայն ունենալու անոնց որից մէկ մասին տիրել, իբրեւ անգղիական երկիր, Վանդի յիշեալ կղզիները՝ ըստ գաշնակցութեանց, Լոնտոնի պաշտպանութեանը յանձնուած են պարզապէս իբրեւ ազատ և անկախ տէրութիւն մը։

Լոնտոնի մէջ ձայն մը տարածուեցաւ, թէ Լոնտոնի կառավարութիւնը սխալմամբ ռմբակով ծեւ տուած ըլլալով զՂեկավարին, վնասուց փոխաբերէ մը վճարելու յանձնառու եղած է։ Կառա-

վարութեան այս ընթացքին իրենց հաճութիւնը և շնորհակալութիւնը յայտնելու համար, քանի մը քաղաքական հասարակութեանց կողմանէ դուհունակութեան նամակներ գրուեցան արտաքին գործոց պաշտօնեայ լորտ Սալաքոֆինին։ Սալաքոֆին լորտին Վոնիական ի պատասխանի ալ նոնց նամակացը, իմացուց թէ իրենց կարծիքը սխալ է և վնասուց փոխարինութեան խօսք մը չկայ, և թէ բարեամէնիւր բացուելուն, պատշաճ է բացատրելու Լոնտոնի կառավարութեան ընթացքը ի մասին այս գործոյն։

Վաղղիոյ և Սալաքոֆինի միացեալ նաւատորմիկները Վոնիական տէրութեան Վուրան կղզեած ծովեզերեայ քաղաքին վրայ յարձակելով, խիստ տար ընդդիմութեան մը ետեւ, տիրեցին անոր, և Վաղղիացի ծովապետը Վաղղիոյ երկիր հրատարակեց նոյն քաղաքը՝ անոր շրջականերով։

Վոնիական ժողովուրդը և կառավարութիւնը ի սկզբանէ անտի անդադար հալածանք ընելով սպանիացի և գաղղիացի քարոզչաց դէմ, և ալ նոնցմէ մէկ քանի հոգին չարաբանօք սպաննելով, այս երկու տէրութիւնները արժան համարեցին ներկայ արշաւանքը ընելու ի վրէժնորդութիւն յիշեալ անօրէնութեանց։

Իսկ Վաղղիոյ տէրութեան Վուրան քաղաքին կատարելապէս տիրելուն համառօտ պատմութիւնը այս է։ Յոնիական 1787 Վոնիական թագաւորին որդին, որուն հայրը իւր թագաւորական անունէն ձգեւ էին, Փարիզի կերէ գաղղիացի քարոզչի մը ընկերութեամբ, օգնութիւն խնդրելու Լոնտոնիկաւ վեհափառներով Վաղղիոյ թագաւորէն։ Փոխանակ տրուելու ոգնութեւր Վոնիական թագաւորը խոստացեր է գաշնակցութեամբ, Վուրան քաղաքը Վաղղիոյ տէրութեան տալ ի պատճառս քաղաքական յեղափոխութեանց, Վաղղիան թէպէտեւ մեծ ու աղիւց օգնութիւն մը չէ կրցեր ընել, բայց և այնպէս անկատար օգնութեամբ մը ևս ու գաղղիացի քարոզչաց խորհրդով Վոնիական օրինաւոր թագաւորը դարձեալ իւր թագաւորութիւնը ձեռք

ՔԱՂԱՔԱՔԱՆԱԿ

ՕՐԻՆԱԿ ԿՏԱԿԻ

Բարեբանի, կամ հասարակ կողման Սարտիրոսի որդի Սառեհի Համադանցւոյ։

Լեւոնտոնի Երրորդ-Թիւն և Գեղարաճ-Թիւն Հայր և Որդի և Կրտսեր և Գրի

Կեցն գիտ ներքոյ ստորագրող Բարեբանի (և կամ հասարակ կողման Սարտիրոսի) որդի Սառեհի, որ եմ հաւատով ուղղափառ քրիստոնէայ, ազգաւ Հայ, քաղաքաւ և ծննդեամբ համադանցի, գործով վաճառական, բնակիչ Կալիթա քաղաքին՝ որ ի Հնդկիս, ընդ տէրութեամբ անգղիացւոց՝ ամեն։

Յամի տեառն 1794 թ. մայիս ամսոյ երեսներն, ես՝ յիշեալ Սառեհի յառաջութեան ժամանակի իմում, ամենայնիւ զգաստ միտս և զգայարանս ունենալով՝ հաստատեցի կտակս այս՝ իմով ստորագրութեամբ։

Յորում նախ յայտնեմ զամենայն ստացուածս իմ, որ ունիմ ներկայ, որպէս ամենայն յատկութեամբ ի ներքոյ գրեալ տեսանի։

Եւ յիշեմ առաջինն այս զի մերձ Հայոց եկեղեցւոյն ունիմ մին մեծ բարախանայ տուն, որ ընդ լայնութեամբ տանն ի հիւսիսոյ ցհարաւ ի ներքոյ շնուածոյն յարեմտեան որմի անդ՝ ծայրէն ի ծայր գուբաններ ևս զոր յանցեալ ասրուծն շինել ետու ի հիմանէ հաստահանցւոյ և բաւալն

կառուցմամբ, ծախելով ի նմա քառասունն հինգ հազար ուսիս սրայ։

Եւ այս տանս սահմանն, արեւելեան կողմէն է նեղ և անեղք քուչայ։

Հարաւային կողմէն է լայնարձակ և հասարակ քուչայ։

Արեւմտեան կողմէն է փողոց վաճառի, որ Չինի բազարի սկիզբն կալի, ուր և իմ գուբաններն են։

Իսկ ի հիւսիսային կողմէն է գաւիթն եկեղեցւոյ, յարեւելից առ յարեւմտ հաւասար չափոյ տանս երկայնութեան ուղղադիմ որմն ձգի, յանկոյս որմոյն ի հիւսիս՝ եկեղեցւոյ, գաւիթն է, և յայտնոյ որմոյն ի հարաւ՝ հանդերձ որմոյն իմ տանս բաժինն է որպէս տանս ի լեւոնիս՝ այսինքն՝ Լաբուրէն ևս վկայ է։

Եւ իրերորդ տունն է ևս մեր Հայոց և Լաւի նացւոց եկեղեցւոյն, և է սահմանակից առ յարեւմտ և առ հիւսիս Գաբրիէլ Յօհաննէսի տանն, առ յարեւելս Սահմանալ Սարգսի որդի իրկողոսի տանն։

Իսկ ի հարաւ կողմէն է հասարակ քուչայ, որպէս տանս ի լեւոնիս ևս յայտնէ։

Եւ իրերորդ տունն է սահմանակից առ յարեւելս Սարգսի որդեան Ստեփաննոս Յարութիւնի տանն, առ հիւսիս՝ հիւսիսոյ Ստեփանի տանն, առ յարեւմտ Սալաքոֆ Ստեփանի տանն։

Իսկ ի հարաւ կողմէն է հասարակ քուչայ, որ և ներկայ ի սոյն տանս բնակիմ։

Իաց յայտնանէ, այլ ևս ունիմ ինձ կայք սաւնադով, զիմով, և խտրաբարով պահանջմանս, որպէս ամենայն հարկաւոր թուղթն և տնէրիս

Ի լեւոնիս, փաթեքն ևս յոյն՝ յերկաթեայ սանդղոյն գտանելոց են։

Եւ զայս ևս յայտնեմ՝ զի ևս ի սկզբանէ Լեւոնի ընդ ումեք ջամա խարջ չեմ պահեալ երբեք՝ ըստ ծիսի վաճառականաց, վասնորոյ ահա շնորհիս խոստովանիմ առաջի լորտեւոյ, որ մինչ ի ներկայ թարիկս ամենեւին ումեք չաքարտիմ ինչ սանադով, զիմով, կամ խտրաբարով։

Արեւմտ եկեղեցւոյ պահանջեցէ ինչ անընդունակ արարեցն։

Յետ այսորիկ այժմ իմ վերջին կամքս և պատուէրս յայտնեմ վասն վերջին աւուրն իմ, և մանաւանդ վասն իմ ամենայն ստացուածոցն և կայիցն և կամ վասն այլ ինչ հարկաւոր պատահմանց, զորս ամենայն աստ ի թղթոյն ի հինգ հատոր բանս՝ բովանդակեմ, որ է այս, այսինքն։

Եւ հապար լաւ յին պատու իրեմ կրտսերականաց լորտն իմոյ՝ զի թաղեցն զմարմին իմ ի գաւիթ եկեղեցւոյն՝ մերձ գերեզմանի մօրն իմ, կատարելով զամենայն հոգի որական պաշտօնս ըստ ծիսի քրիստոնէականաց՝ օրինաւոր և միջակ ծախիւք։

Սակս տեղւոյ գերեզմանին իմ, մի տացն ինչ քանդի սակս տեղւոյ գերեզմանաց իմ, ևս և վասն իմ եղբայրն՝ երկու քաթայ և մին կուարտ գետին եմ տուեալ եկեղեցւոյն յիմ տան գետնին, ուրեմն եթէ պահանջեցէ ինչ և ձրի ոչ թաղեցն զգին իմ, և կամ զգին ներքոյ յիշեալ նիւային, յայնժամ թաղեցն զիս ի հանգրստ տարանին ինդիլիւաց, և զյիշեալ նիւայն թաղես։

անցուցեր է : Եւ այժմ յիշեալ դաշնագրութեան դրութեամբն է որ Վաղարշի մշտնջենաւոր կերպիւ պիտի տիրէ , կրօն , Վաղարշի քաղաքին :

Հնգկատանի քաղաքական պարագաները այն պիտի կաշուեն մը մէջ կը գտնուին , որ զարծուի թէ Վաղարշի դէմ գնել ուզէ Նաբոլէոն կայսեր այս աշխարհակալութեանը :

Վաղարշի լրագրութիւնները կը ծանուցանեն թէ սրբ Արքեպիսկոպ Պրիւս , որ լոյստ լըճինին յղալը ու խորհրդոյ քարտուղարն է , Վաղարշի Յաղուհւոյն հրովարտեալը լրագրութեանը պարագանն է ինչքին :

ԱՅՅԱՅԻՆ ԿԱՐԵՒՈՐ ԳՈՐԾ ՄԸ

Բաբախանեան կամ հասարակ կոչմամբ Սարաիսեան տէր Սասնի Համանգացի , որ Հնգկատանի կալիքաւ քաղաքը կը բնակէր և այն տեղի հայազգի երեւելի վաճառականներէն մէկն էր , իւր կենդանութեան ժամանակը , 1794ին , օրինաւոր կտակաւ թողուցեր է Նորնախիջանի սուրբ Սահակեան և սուրբ Սեբուսեան Հայոց երկու գաղութանց գրեթէ 100 հազար ուսուցիչ արժողութեամբ անշարժ ստացուածք :

Յայտնի է որ մէկ ուսուցիչ երկու շնորհ կընէ , ուստի 100 հազար ուսուցիչ 10 հազար ըլնաւ թէ ըրին ըսելէ : Այս գումարը անշուշտ փոքրիկ բան չէ , բայց և այնպէս մինչև ցայսօր , դժբաղդաբար , հոգ չէ տարուեր յիշեալ կտակաւ թող տրուած անշարժ ստացուածքը , որ կալիքաւ քաղաքը կը գտնուին , ձեռք բերելու յօդուտ Նորնախիջանի գաղութանց :

Սոտ ժամանակներս ինչպէս յայտնի է , Նորնախիջանի հոգեւոր առաջնորդութիւնը գերապատիւ Այապետեան Վաղարշի վարդապետին յանձնուելով , կալիքաւ մեր հայրենասէր և խոհեմ բարեկամներէն տանք յորդորեցին զմեզ յիշատակել այս ազգային կարեւոր դործը Նորին Վարդապետութեանը , որուն իմաստուն գործունէութեանը և բարեխաղանք ազգասիրութեանը վրայ փոփոխ ըլլալով , տարակոյս չունին թէ առանց գումարութեան կընայ ընդհալ , եթէ միջնորդութեամբ Ռուսաց կառավարութեան խնդիր մը ըլլայ Վաղարշի գոյականին :

Այս ազգային երեւելի դործը մէք ևս անհրաժեշտ պարտք համարելով մեզ , փութացանք մանաւոր նամակաւ մերով հարկաւոր եղանք ծանուցանել գերապատիւ Առաջնորդին Նորնախիջանի : Բայց յայտնի արժանի կը համարուի յիշեալ կտակին օրինակը ծայրէ ի ծայր վերստին հրատարակել Վաղարշի մէջ ի տեղեկութիւն բոլոր հասարակութեան . թէպէտեւ տակեց 11 տարի յաւաճ , այսինքն Արշակունի 1847 յուն

վարի 10 թուոյն մէջ անհաճ մը հրատարակած էմբ , Հնգկատանի Արքեպիսկոպ Վաղարշի առնելով :

Կալիքաւ քաղաքը կը գրեւն մեզ թէ յիշեալ մարաքաղաքին Հայոց հասարակութեան կողմանէ ժամանակ առ ժամանակ գրուել է առ հոգեւորական գլխաւոր սրբայ լըճինին և Նորնախիջանին ի մասին այս գործը , բայց մինչև ցայսօր ոչ պատասխան մը ընդունելու եւ ոչ տնօրէնութիւն կամ ջանք մը եղեր է յիշեալ կտակին գործադրութեանը համար :

Այս ընթացքը թէպէտեւ , ըստ երևմանց մեծ անհոգութիւն մըն է , ի վերայ այս ամենայնի մեք չեմք կրնար հաւատ ընծայել այսպիսի ծանր զանցառութեան մը , եւ կարծեմք թէ անշուշտ իւր հիմնաւոր պատճառը պիտի ունենայ , որ առայժմ մեզ անյայտ է :

Ուրիշ կարեւոր կտակ մը ևս , գաղաղաբար , տակաւին անգործադրելի կը մնայ մինչև ցայսօր : Կուղեմք ըսել Տփլիսեցի հանգուցեալ Աբեղեան Վաղարշեանց տեառն Վրդապետի կտակին համար , որ շատ տարիներէ ի վեր թրեւտ կը բնակէր վաճառականութեամբ , և 1848ին սկիզբը իւր մահ կանցու ընթացքը կընելով , օրինաւոր կտակաւ թողուց ի զմիւրի և Սահակայի Հայոց գաղութանց և հիւանդանոցաց 70 հազար ֆիլիքին չափ , այսինքն իւր բոլոր հարստութիւնը , պատուիրելով իւր կտակաւորարին որ յիշեալ գումարը Վաղարշի Վրդապետը գնէ և անոր տոհմը տարուէ տարի մատուցուի ի նպաստ յիշեալ վարժարանաց և հիւանդանոցաց :

Յայտնի է որ հանգուցեալ Աբեղեան տեառն Վրդապետի կտակաւորարը Վրդապետ մեծարգոյ տէր Վրդապետ էր , որ անցեալ տարի սեպտեմբերի 20ին ինքն ևս առ Աստուած փոխեցաւ :

Թէպէտեւ այս կտակին գործադրութիւնը ի սկզբան արգելուեցաւ դատի մը պատճառաւ , զոր հանգուցելոյն ազգականներէն ոմանք յարուցին ընդդէմ յիշեալ կտակին : Այսպիսի յետոյ , միջնորդութեամբ և խնամք հանգուցեալ մեծանուն Վրդապետ սրբազան կաթողիկոսին , գաղաղաբար ազգասիրաբար բարեհաճեցան քաջաւել իրենց գաղտնի , տեսնելով բարեպաշտական նպատակը հանգուցեալ կտակագրին :

Ուստի 5-6 տարի է որ կտակին գործադրութիւնը աղտոտ է ամեն արգելքներէ . և դրամը Ռուսաց տէրութեան քով ի պահեստի կը մնայ :

Հայ այս օրինակէ Աբեղեան կտակին ներկայ վիճակը , որ ինչպէս կը տեսնուի , ամենեւին դժուարութիւն մը չունի , ուստի եթէ ըստ արժանեցն յարատեւութիւն հոգ տարուելու ըլլայ , դիւրաւ կը լըճինայ այս կարեւոր դործը յօգուտ ազգային յառաջադիմութեան :

Եթէ ինձ շարժելի ստագ , թէ նախ դրամ իցէ , թէ վաճառելի շարժուն իր , և թէ թաղաւորներ , զամենայն շարժելի իրոն յիւրում ժամանակին վաճառեցեն , թաղաւորներ և տներին քրեհն ժողովուցեն . և ի ժողովեալ մարդալիցն ֆի հարստին հինգ , իւրեանց հախաղ վեր առնեն : Նոյնպէս և իմ թաղման , տների մարաւաթի , խաղի , և ի ներքոյ յիշեալ երեսուն և մին ուսուցիչ ամսական խաղի վեր առնեն , և մնացեալ մարդալիցն կուգանու տանաք կամ սարժիֆիկէթ առնեն , մուգաթի մնացէ : Եւ թէ կուգանու տանաք կամ սարժիֆիկէթ չգըտանից , գրաւականով մուգաթի դիցեն մինչև մին արժանաւոր եկամուտ բերող տուն , կամ գաթ կամ գութ քաններ և կամ այլ ինչ արժանաւոր և արգելանք չունեալ սրտահայի և գնեցեն . և յորժամ այնպիսի ինչ պատահեցի և թէ նոյն մուգաթի մարդալից և իւր մուգաթին ոչ բաւականացի զայն ի գնել , մուգաթի վեր առնեն սրբան դրամ և հարկաւոր իցէ . և զնոյն գնեցեն . և յետոյ յիմ աների քրեհնից հատուցեն զպարտոն : — Եւ զնոյն նոր ստացեալ շնորհածքն ևս յորժամ գնեցեն էս թղթովն իմ ստորագրութեան ներքեւ իւր ամենայն սահմանն և նշանն յատկացուցեալ գրեցեն , թէ այս նոր շնորհածքն , և կամ էս ինչ տունն ևս վերն յիշեալ Սասնի ստագովն գնեցին , և նորա յիշատակ մնալը է առանց վաճառել , և

— Օվկիցեոի Չուրիս քաղաքին հետեւալ նամակը բնկալար . զոր խոհեմ և ուսումնական հայազգի վաճառական մը կը գրէ մեզ ի գտաւ պարտութիւն անարժան զոյցաց Հայալի ծէրանայն կատանդնուցողս :

Յիշեալ նամակը , ինչպէս իւր ամսութեան կը տեսնուի , ուշ հասաւ ձեռքերին . ուստի կըրնայինք զանց ընել անոր հրատարակութիւնը , եթէ ճշմարտութիւնը երեւան հանելու նոր պայտը մը չլար , և եթէ չտեսնէինք թէ նամակագրին նպատակը անկեղծ ազգասիրութեանն է ի գաւառի ընդհան չէ : Քանզի իւր մասնաւոր նամակաւ այսպէս կը գրէ մեզ . « Եթէ այս գրածս արժան չէք գտնուի , մի հրատարակէք . քանզի հեռու բոլորս ազգասիրութեան միայն շարժեալ գրած եմ զայն :

« Սեծարոյ հրատարակիչ ,

« Չուրիս , 28 Հոկտեմբեր 1838 :

« Վնցեալ շաբաթ Վրշապու Սասնի լրագրիւնը ըստ մէկ քանի թիւերը առնելով , Սասնի սեպտեմբերի 25 թուոյն մէջ Հայալի ծէրանի ի յօդուածը կարգացի , ու Վրշապու մէջ ձեռնայն յօդուածին պատճառ , ըրած պատասխանը . Վրդապետներուն ինծի ըրած տղաւորութեան շարժալ , հետեւալ քանի մը տող խորհրդածութիւնը ըրի ու համարձակեցայ ձեռն յարգութեանը ուղղել որ հաճիք հրատարակելու , եթէ արժան կը գտնուի :

« Հայալի ծէրանի յօդուածը մտադրութեամբ կարդացող մը շուտով կը շարժուի , որ թէպէտեւ իր գրութեան ու խորհրդածութեանց նպատակը ազգասիրութիւնն է , բայց վեհանքն ու խաղաղասէր ճերմակի մը հոգի չէ : Որովհետեւ մենք կըստանանք ճերմակի մը ու Հայալի ճերմակի մը խաղաղասէր հոգի , խոհեմ և առաքինի վարք . կըստանանք ճերմակի մը քաղաք յորդորանք սիրոյ ու միաբանութեան , բարի օրինակ արդարասէր ոգւոյ . կըստանանք վերջապէս ճերմակի մը անանկ վարմունք մը որ իր ճերմակի ծանր ու պատկառելի խնամքը կը համեմատի . և ոչ թէ մէկը մեկալը վարդալից , ուրիշն ըստ գրուածքը պատկարակել ու թշնամութիւն սերմանել . որուն հետեւանք կըլլայ , որ փոխանակ իր նպատակին համեմուտ , այսինքն իր խօսքերուն ու խորհրդածութեանց ճշմարտութիւնը յայտնելու հասարակութեան , անոր հակառակ տղաւորութիւն ու ազգեցութիւն մը կընէ , ու իր ճերմակի ծանր անուան արժանաւորութիւնը ու յարգը կը իրարանցնէ :

« Հայալի ծէրանի ընթացքը գովելի կըլլար , եթէ վեհանքն ու ազգասէր հոգեւոր իր կարծիքը յայտնէր և ուրիշներուն գրուածքը արդարութեամբ քննէր : Եւ ներքեւ ճերմակի մը յան

ցեն ի գաւառի եկեղեցոյ , տալով զգին տեղւոյ գերեզմանի նորա նման այլոց : Եւ զվերն յիշեալ իմ տուած գետինն օրինոք գաւառական տիրեցեն և խառնեցեն ընդ գետին տանն իմ : Եւ յետ թաղման մարմնոյն իմ , երկաթեայ տանգուղս բացցին ի ներկայութեան երեք բարեխաղանք Վաղարշ , և զամենայն եղեալն ի նմա յիշեալ ներկայ Վաղարշ վկայութիւն և թաղման տիրեցեն : Եւ երկաթեայ տանգուղս մի վաճառեցին . այլ զամենայն հարկաւոր գրեանքն իմ կընին ի նոյն տանգուղս փակեալ պահեցեն : Գտան ապահովութեան : Եւ նոյնպէս , ամենայն իմ ստացուած և իմ անուամբ գտեալ տներ , գետին և կամ այլ շնորհածք , որքան և ներկայ ունիմ , որպէս վերն գրեալ կայ , և կամ եթէ այսուհետեւ ինչ ստացայց և ի ներքոյ գրեցից յատկացեալ իշանաւ և ահմանօք համայն և բոլոր անշարժ կայքն իմ , այսինքն տներն և այլն առանց վաճառել , առանց գրաւել , առանց գին գնել մնացէ : Բանդի ամրութեան կտակաւ իմով և բաւաւաճ վարտութիւն ներքոյ յիշեալ տանաւորաց կայց իմոց . և մանաւանդ նոյնպէս և իմ կտակաւորարացն , զի մինչ ի ցմին մատնաչափ տեղ ևս չունի և չունիցի որ կարողութիւն վաճառել , կամ գրաւ գնել և կամ գին գնել իմ անուամբ և ստացուածով գտեալ տներն և այլն , և կամ ի կողմանէ այսոցիկ հախաղ վերառնուլ յիմ ստագից : — Իսկ միւս այլոք ինչ և գտանի

առանց գրաւ գնել յաւիտեան ժամանակաց , որպէս վերն յիշեալ տներն : Եւ նորա քրեհն ևս իմ միւս տներին քրեհն խոտուն բաժանեցեն համեմատ իմ ի ներքոյ գրեալ պատուիրանին :

Բ . հարց : Եւ իրարոք պատուիրեմ կտակաւորարացն իմոց , զի Սոսիանու Յարութիւնի տան սահմանակից իմ երրորդ տունն , և տան ամենայն սարանջամն , այսինքն աշխատն բոլորն անպարտոս յանձնեցեն թասովով իմ աղախին Վնային : Եւ յիմ մահուան օրէն սկսեալ որքան և կենդանի մնացէ յիշեալ Վնային , ֆի ամենքն երեսուն և մին ուսուցիչ սրբայ խաղի տացեն ամառ նոյն խաղով և տան ամենայն սարանջամով ի յիշեալ տանն բնակեցի առանց քրեհն մինչ իւր մահն : Եւ իմ մարաւախին Սոսիային ևս իւր կառավարութեան մի պահեցէ յիշեալ Վնային նոյն խաղովն : Բայց եթէ տարածայնութի պատահեցի մինն և կամ միւսն չկամիցին միւս մեանց մօտ մնալն , յայնժամ իմ կտակաւորարացն իմ ստագից 300 ուսուցիչ սրբայ տացեն յիշեալ Սոսիային և վարժարանի առեալ ի Սոսիային հանցեն զնա ի տանն : Իսկ Վնային մնացէ ի տանն միւսնոյն երեսուն և մին ուսուցիչ սրբայ ամսական խաղովն . բայց չունիցի կարողութիւն վաճառել , գրաւ գնել , և կամ շնորհել ումեք գտունն և կամ ի տան սարանջամից հատոր ինչ : — Սոսիայ յետ մեռանելոյ յիշեալ Վնային , իմ կտակաւորարացն զվերն յիշեալ ամենայն սա

դիմանալ թիւնն ալ իրով կընդունենք, եթէ անկա տնկերդ ու ճշմարտագոյնութեանը բնական ըլլայ: Բայց Հայազգի ճերմակի յօդուածը այս հոգին չունի. ուստի այն գրուածքն հեղինակը որ իր խօսքերուն հաստատութիւն մը տալու համար ծերունի պատկառելի տնունը իրեն օգնական ըրած է, պէտք է նոսն անոր ծանրութեանը արժանաւորութեան համաձայն իր գրուածքը համեմատէ: Անձանօթ Հայազգի ճերմակն իմ որ կողմէ թիւ ըլլայ, կը կարծենք որ չկրնար ուրանալ այս մեր գոյնի գիտողութեան ճշմարտութիւնը:

“ՀԱՅԱՏԱՆԻ ՄԸ”

Առաջին անգամ օրագրոյն նոյեմբերի 5-17

կարգաւ:

“Կիմանալ թէ ի մասին դժբաղդ գործոյն Սորթարան անուն հրեայ մանկան, Հռոմի արքունիքը սեղեր է աւելի բացայայտ կերպիւ խօսելու, զոր մինչև յայսօր չէր ըրած: Բանդի Զիլիս Բախիսա կոչուած Հռոմի լրագրողը այս օրերս երկար Բատաղուծիւն մը կը ճրատարակէ սուրբ Միտոյն ընթացքին վրայ: Այս գրուածքը գտնէ ըստ մասին, մեր ընթերցողաց առջև պիտի դնեմք. բայց անոնց հետաքրքրութիւնը շատ խաբուած պիտի ըլլայ, եթէ կը կարծեն թէ յիշեալ գրուածքն մէջ նոր գէպը մը պիտի տեսնեն որ կարող ըլլայ բացատրելու այս ատենի գործը, կամ որևէ տարածութեան թիւն մը որ կարող ըլլայ արգարացնելու զայն: Այս վրայէս կրնայ մեկը գաղափար մը ունենալ Զիլիս Բախիսա լրագրոյն հրատարակած գրուածքն վրայ եկել Ինիլի կրօնական օրագրոյն 3-4 յօդուածները մէկտեղ բերուած և իրարու հետ կարուած երեւակայէ: Այսինքն այս գրուածքը ուրիշ բան չլարուակեր, բայց միայն սաստիկ թշնամանք ընդդէմ արատաւիրաց, մեծամեծ գովեստներ ի վերայ խոհեմութեան և հեղուծեան (հռոմէական) եկեղեցւոյն, սաստիկ նորմը ընդդէմ կուտակեցաց բնական օրինաց, որոնք կը ցածցունեն զմեզ ի հատարութիւն անբանից, տարապալման սեր մը ազդելով մեզ վասն որդւոյ մերոյ: Այս գեղեցիկ փոփոխութեան հաստատելու համար յառաջ բերուած են Աւետարանին ամենէն հոգեւոր վկայութիւնները: Յիշեալ գրուածքն հեղինակը իրեն խիստ բարեպաշտ հիաստ մը, հաստատուած բռնած է այս խօսքը թէ Բիւրսոս Խաղաղութիւն բերելու համար աշխարհք չեկաւ, այլ սուր: Այլ եւի արդիւն խաղաղութիւն այլ տար: Կարգէն տեսնելու է թէ սուրբ Միտոն որպիսի քաջութեամբ պիտի շողացնէ այս սուրբ: Ասկայն Հռոմի կառավարութիւնը գուցէ

շուտով կը մտնայ թէ իւր ձեռքը Գաղղիոյ սուրբն ի զատ ուրիշ սուր չունի: Եւ անոնց այս օրոյն զօրութեանը, ոչ միայն իւր հրեայ հաշտակներն տղայ մը չկրնար յաջողակ ըլլալ, այլ հեղ, սյրէ իւր իշխանութիւնը անգամ անկարող է պաշտպանել ընդդէմ իւր քրիստոնէայ հաշտակոյցը: Իսթաթուլ պիտի խօսիմք Հռոմի արքունեաց յիշեալ յայտարարութեանը վրայ, որ անտարակոյս ամենեւին պիտի չտարացնէ (շուրջոյն մէջ) այս գործէն պատճառաւ յաւաքի տագնապութիւնը”:

Գաղղիոյ Ժոննալ ալ Հալի օրագրողը, իւր թուոյն մէջ որ ի 17 հոկտեմբերի, հետեւալ յօդուածը կը հրատարակէ:

“Մենք մարդ գիտէ զնպատակը բարձր պաշտօնին զոր Պարսկոյ օգոստոսիան Հաշի յանձնեց իւր արտաքին կարգի դեպքան Պէրուք Խանին, իրեն երեսփոխանը անուանելով զնա Եւրոպիոյ մեծ տերութեանց առջև: Յիշեալ երեւելի պաշտօնատարը, զոր Հաշի արժանաւորութեանը կը պատուէ իւր փառահաւթեամբ, թէ հրան հաշի զարգացողութեանցը համար քանի որ յառաջագիմութեան թշնամիները պիտի բամբաւէին զինքը որ մեծ փութով աչքէ անցուց ու քննեց իւր պտուած եւրոպական երկիրներուն օգտակար հաստատութիւնները և հոգ տարաւ բազմութիւն ու մեծագին տեղեկութիւններ ստանալու յօդուած այնպիսի մեծ երկոյն մը (Պարսկաստանի), որ իւր փառքի պայծառութիւնը շուտով ձեռք բերելու կարող է: Ստորագրած իւր պաշտօնին ի խաղ աներևոյթ ըրաւ այս ամեն արգելքները՝ զոր հին մարդկային զէմ պիտի գնէին Պէրուք Խանին քաղաքակրթական ջանքը: Եւնք որ Նորին Սեմութեան բարձրագոյն յատկութիւնները և հանձնարը կը ծախան, տարակոյս չունին ի վերայ յաջողութեան իւր վեհանախան զիտաւորութեանցը, երբ իրեն կը յանձնուի որ ի գործ դնէ յիշեալ զօրաւոր տերութեանը մէջ, զարգացուած իւր ներքին փոքր անձամբ տեղեկութիւններ ստացաւ ամենէն յառաջագիմ երկիրներուն մէջ թէ ի մասին քաղաքակրթութեան և թէ ի մասին ճարտարագործութեան:

“Այս օգտակար փոփոխութիւնները որ ի գործ կը դրուին հեռու ի մէջ, բայց այնպիսի երկրի մը մէջ ուր Գաղղիան մեծ ու իրաւացի ազդեցութիւն մը պէտք է որ ձեռք բերէ, այս փոփոխութիւնները կը ընկնէ, բնական մեր ընթերցողաց միտքը պիտի բերեն քանի մը յօդուածներ զորս հրատարակեցինք այս լրագրոյն մէջ,

և որոց հեղինակն է մօսիւ Ժիլէ-Տամիթ: Եւ Պարսկաստանի քանի մը երեւելի անձանց հետ հաղորդակցութիւն ունի միշտ: Կրնանք թէ յիշեալ յօդուածոց վերջեր, որուն վերնագիրն էր Գաղղիական Կաղաքակրթութիւնը և Գաղղիոյ աշխարհները Արեւելի մէջ, բնական ազդեցութիւն ըրեր և հաշտութեան է ի Պարսկաստան: Նոյն յօդուածը Պէրուք Խանին ձեռքն է անցեր, իրաւանքնուպօրիս եղած ժամանակը: Եւ Նորին Սեմութեանը, իւր խորհրդոյ քարտուղար և թարգման Սէհմէտ-Միլ ազալին միջնորդութեամբ, իւր շնորհակալութիւնը իմացուցեր է մօսիւ Ժիլէ Տամիթին յիշեալ գրուածքն համար, որ Պարսկերէնի թարգմանուելով յաւաք կուեր է թէ հրանի արքունիքը:

“Այս պատուական յօդուածը հայերէնի և թարգմանուելով, Արարիկի Արշալույս 579/580 թուոց մէջ հրատարակուեցաւ”:

— Վեհայէն Ժոննալ ալ Պարսկոյ լրագրոյն կը գրեն նոյեմբերի 27-ին ըստ նոր տուածի:

“Երտաքյ կարգի սուրհանդակաւ պաշտօնական նամակ մը հասնելով թէ հրանէն, կը ծախան թէ Սիրդա-Ալա-Խանին արտաբերէն ետեւ, նոր պաշտօնից ժողով մը հաստատուել է նախագահութեամբ Պէրուք Խանին, որուն յանձնուել է արտաքին գործոց տեսչութիւնը:

“Եւ բարեկարգութեանց մասնաւորապէս ենթակայ եղած են տերութեան եկամուտը և ծախսը վիճակը ու զօրաց բանակը, որ ըստ եւրոպական կանոնաց պիտի կարգադրուի: Եւ այս նպատակաւ, Հաշին զօրաց բանակին ծառայութեանը համար շատ արժանաւոր զինուորական պաշտօնատարներ բերել տուին Եւրոպայէն և անոնց յանձնուեցաւ կարգադրութիւնը զանազան կարգի զօրացնող: Աւստի աւստրիացի Միլ զօրացնող թեղանօթաձիգ զօրքը կը լարգարէ: Կարգելի Պարսկոյն զնոյնպէս ձիաւոր զօրքը և Հաշին անձնապէս զօրքը կը քարտկարգէ, այնինչ բազմութիւն զազդիցի և պէշի քոյի զինուորականը, որոց հետ Պէրուք Խանը գաղափար էր Եւրոպա գտնուած ժամանակը, ուրիշ երեւելի պաշտօններ կը կատարեն Պարսկոյ զօրաբանակին մէջ: Այս ամեն նոր բարեկարգութիւնները խիստ հաճելի են օգոստոսիան: Հաշին և անոնց գործադրութեանը խնամք կը տանի, ու կերելի թէ իւր բազմ փառահաւթութեան Պէրուք Խանին վրայ գրած է”:

— Ստոր Վերջերն, որ Նոյեմբերի բարձրմէն թիւն անգամ է, տեսնաւ անուծութիւն մը ընկելով իւր ընտրողաց առջև, հետեւեալ կը լրագրուի խօսեցաւ ի մասին Բորթուկալի տերութեան:

Բանջամն և կամ այլ զոր ինչ կայք գտանիցեն յիշեալ Ննային վաճառեցին: Եւ գուցէ յիշեալ Սուղայն մինչև յմահ յիշեալ Ննային մնացեալ իցէ ի տանն իմ ընդ կառավարութեան Ննային, յետ մեռանելոյ Ննային, զվերն յիշեալ 300 ուսուցի պէն յիմ տներն քրէհիցն տալեն և հանցէն զնա ի տանն: Տունն քրէհից տալեն, տան քրէհն, և տան տարածման և կամ միւս այլ ինչ իրաց ծախսի մատուցն ևս վերն յիշեալ իմ տներն քրէհն խտուրն բաժանեցին համեմատ իմ ի ներքոյ գրեալ պատու իրանին: Երբ գարձեալէս վասն յիշեալ Ննային և Սուղայն պատու իրեմ, զի ի վերն յիշեալ սոցա խաղ ջին և այլն՝ անխոփան և անպատճառ տացեն: Բանդի բազում ամբ են յորմէ հետէ սպասուողք են տանն իմ, և մանաւանդ մինչ Բիւրսոսն անկան հաւատու ընկալան ի տանն իմ, վասնորոյ առաւել հարկ է գնտա խնամել:

Գ. Կապոր: Եւրոպոյ պատուէրս յայտնեմ կտակաւ կատարացն իմոյ, զի իմ ամենայն կայքն այսինքն վերն յիշեալ տներն՝ այլն, զորս ներկայ ունիմ, և կամ զորս այսուհետեւ տացայց ստացուածով այսինքն զվերն մահուանն իմ, ամենայն օր ինչ կայք գտանիցին ինձ ի վերայ աշխարհիս՝ զայն ամենայն միանգամայն ահա ի կենդանութեանս իմում գրովս հաստատեցի ի ժառանգութիւն ներքոյ յատկացեալ տեղեացն այսպէս: Իմ ամենայն կայք 16 բաժին և կամ մասն համարելով ի նոյն 16 մասնիցն՝ ութն մասն վախճարի և

կտարեւրուպէս ետու Վրդ գաւառոյ Նորնախ իշխանու քաղաքի Հայոց բարեկարգութեանց: Այսինքն՝ երկու մասն գաղափարացն, երկու մասն աղքատացն, երկու մասն հիւանդանոցին, երկու մասն որբոց տանն, առ ի մնալ անգ ի նոսա ինձ յիշեալ ի քառութիւն մեղաց՝ և ի միւլթարութիւն ազգին մեր: Այլ մնացեալն յուլթն մասանց վեց մասն թաղութեմ մնալ վասն կալիւթա քաղաքիս Կորտ աֆ Ռիկուէշտի բանտարկելոցն, այսինքն, փաք Զիլ բանտարկելոցն: Այլ մասն թողու մնալ վասն կալիւթա եկող Հայոց ազգ զարիւբականացն, այսինքն Հայաստան աշխարհիցն մեր ազգ զարիւբական աղքատ բիւուղիւք մարդկանցն՝ որք եկեղեցն ատա: Արդէն գրեցի թէ իմ ստաղն 16 սամ խեղովի, ահա այս երեք տեղեաց բաժինն եղև 16 սամ: Արդէն վերն սամ արարածիցն, յայտնիայ: Արդ ատանոր վերն յիշեալ սամ տեղերոցիցն, և նոցա կողմանէ տեղս եղեալ վեքիլներցն՝ որք իմ կտակաւատարք պէտքայ ընին, ի նոցանէ ևս խնդրուեմ ևս պատու իրում եմ նոցա՝ որ մշտապէս հաւատարմաբար հետեւող եղցին տներն մարամաթին և քրէհից տալոցն, որ մի գուցէ անմարմաթ և դատարկ մնալ տներն քանդվին, և յաղքատուն ի միւլթարութեանց զրկուին: Այլ մնալ պատու իրեմ, զի իմ կտակաւատարքն՝ այսպիսի հաւատարմաբար հոգալողութեան յամենայն տարուոյ գեկտեմբեր ամսումն, իմ ստաղն նոյն տարէն եկամուտն ջա

մայ արտոյցն, և ջամ եղած մապաղցն նախ իւրեանք՝ Ֆի հարկերն հինգ իւրեանց հախալ վեր առցեն, յետ այնորիկ ևս տներն մարամաթի, խաղն, և վերն յիշեալ երեսուն և մին ուսուցի ամսական խաղն, և կամ այլն վեր առցեն և տպա մնացեալ մապաղցն վերն գրածիս համեմատ 16 սամ արարցեն: Եւ թն ամն նոյն յառաջակոյ ջանէր ամսումն առաքեցին ի Նորնախիւն բարեկարգութեանց կառավարացն ձեռն: Այլ երկու մասն էլ նոյն ջանէր ամսումն բաժանեցն Հայաստանիցն եկեալ զարիւբական բիւուղիւք մարդկանցն: Իսկ մնացեալն վեց սամն, Կորտ աֆ Ռիկուէշտի բանտարկեալ եղեալ քրիստոնէայ բանտարկելոցն՝ քանի մի անձին պարտքն վճարելէ՝ որ բաւական ընիցի, էնքան անձանց պարտքն հատուցեն և ի բանտիցն ազատեցն յառաջ մեծի աւագ շարաթու պահոյն Բայց եթէ ի նոյն բանտին քրիստոնէայ անձինք չգտանիցին էն միջոցումն, և կամ գուցէ սակաւ անձինք գտանիցին, և յիշեալ վեց սամիցն տեղն մապաղց մնացէ՝ առ այս պատու իրեմ, զի նոյն մապաղցին ի նոյն բանտումն եղեալ քուլթ և հեթանոս բանդարկեալս ազատեցն, քանզի վերն յիշեալ տեղսն և կամ անձինքն են ինձ ժառանգ և սամատէր ամենայն կայցն իմոյ՝ զինն մահուանն իմ:

(Մտադրող յաջորդ Թուով)

